

CERCETĂRI PE MALUL LACULUI RAZELM, EPOCA ROMANĂ ȘI ROMANO-BIZANTINA

MARIA COJA

Cunoașterea vestigiilor antice de pe malul dobrogean se rezumă, în general, datorită cercetărilor mai restrânse sau mai ample, la cele trei centre : Tomis și Callatis de pe malul Mării Negre, și Histria, așezată pe malul actualului lac Sinoc, fost golf maritim în antichitate. În afara acestora există un șir de așezări mai mici, nefortificate în cea mai mare parte, necercetate și în consecință neidentificate, deși unele ipoteze s-au făcut mai mult pe baza altor izvoare decât cercetările arheologice. Printre acestea n-a scăpat atenției specialiștilor așezarea fortificată de pe malul lacului Razelm, situată pe un promontoriu calcaros, înalt, numit capul Dolojman, din raza comunei Jurilovca, jud. Tulcea.

Acest promontoriu impresiona ușor ochiul specialistului prin existența unor fortificații frumos și clar reliefate. Primul care, pe baze arheologice a atras atenția asupra acestei așezări a fost V. Pârvan¹, care în urma descoperirii horotesiei și prin lectura dată unui pasaj al documentului, făcea ipoteza identificării locului cu anticul Argamum. În mod cert apoi, îndemnat și de loc și de ipoteza lui V. Pârvan, Paul Nicorescu începe aici cercetările în 1926, pe care le continuă mai mult de zece ani, descoperind importante monumente.

Din aceste cercetări ne-a lăsat informații sumare într-un studiu consacrat celor două basilici creștine, cu care ocazie se referă, în puține cuvinte, la sistemul de fortificație și foarte lapidar, la descoperirile curente². După o întrerupere de peste treizeci de ani, ne-am permis reluarea cercetărilor în acest punct în anul 1965, deoarece prin situarea sa și puținele date cunoscute din cercetările menționate, oferea posibilități nu de neglijat pentru îmbogățirea cunoștințelor noastre asupra

¹ V. Pârvan, *Histria* IV, p. 385.

² P. Nicorescu, *Les basiliques byzantines de Dolojman*, in *Bulletin de la Section Historique*, t. XXV, 1, Buc. 1944, pp. 95—101.

limes-ului maritim, cu atât mai mult cu cât litoralul de vest al Mării Negre oferă prea puține așezări, libere de construcții moderne³.

Cercetările noastre din anii 1965—1968, executate pe scară foarte modestă, nu ne pot oferi decât cîteva informații preliminară asupra epocii romane și romano-bizantine. Deși sîntem în posesia unor date și pentru epoca greacă, ele nu sînt în măsură să facă obiectul unei discuții.

O parte din documente privind epoca romană timpurie le-am obținut prin cercetarea terenului la suprafață. În malurile recent prăbușite ale falezei de est. Însă pentru obținerea unor date stratigrafice am practicat un mic sondaj S. III ($19 \times 1,25$ m) pe suprafața de la n—vest de zidul de apărare și de valurile sale, la circa 300 m distanță. Rezultatul a fost descoperirea unui strat de cultură din epoca romană, compus din trei — chiar patru nivele, documentate prin resturi de locuire.

Sub stratul roman se află un strat mai subțire din epoca pre-romană. Materialele ceramice descoperite par a aparține epocii elenistice de sfîrșit și începutului celei romane. În acest context s-a găsit și o monedă, nu prea bine conservată, susceptibilă de a reprezenta un denar roman republican⁴.

Următoarele două nivele din secolele al II-lea și al III-lea ale e.n. nu s-au separat clar prin urme de construcție. Fragmente ceramice și rare dărîmături din pietre de calcar pot reprezenta un nivel din secolul al II-lea al e.n. Mai clar, s-a păstrat un nivel — poate al III-lea — din care s-au păstrat urme din podele de lut ars și un chiup căruia îi lipsește buza. Ceramica fină nu a fost abundentă — însă are similitudini cu cea de la Histria, dintr-un complex din aceeași vreme, cercetat de noi în ultimii ani (fig. 1).

Ultimul nivel, al IV-lea (0,45—0,50 m) este documentat prin resturi de construcții din piatră de calcar legată cu pămînt negru. S-a păstrat un segment de zid (lung. $0,80 \times 0,54 \times 20$ înălțime) și o mică suprafață pavată din partea lui de sud, executat din lespezi cioplite neregulat, de proporții nu prea mari. Ceramica de la acest nivel sugerează o încadrare în ultima parte a secolului al III-lea și probabil prima jumătate a secolului al IV-lea. Două monede găsite printre ruinele menționate sînt de la împărații Constantin I (313—317) și Valentinian (27 sept. 365—27 mai 366).

Deși sondajul a fost foarte redus ca proporții, datele obținute atestă, prin cele de mai sus, existența unui strat roman destul de bogat în resturi de locuire, care luat în considerație și prin plasarea lui topografică poate însemna ori întinderea așezării romane mult mai în afara incintei tîrzii, ori că avem de-a face cu un cartier situat poate

³ Reluarea săpăturilor în acest obiectiv arheologic a fost posibilă prin înțelegerea și sprijinul acordat de către G. Simion, directorul Muzeului Delta Dunării din orașul Tulcea, căruia îi aducem și aici mulțumirile noastre căldu-roase.

⁴ Aducem mulțumirile noastre colegei Mariana Chițescu pentru identificarea monedelor de la Jurilovca, din campania anului 1968.

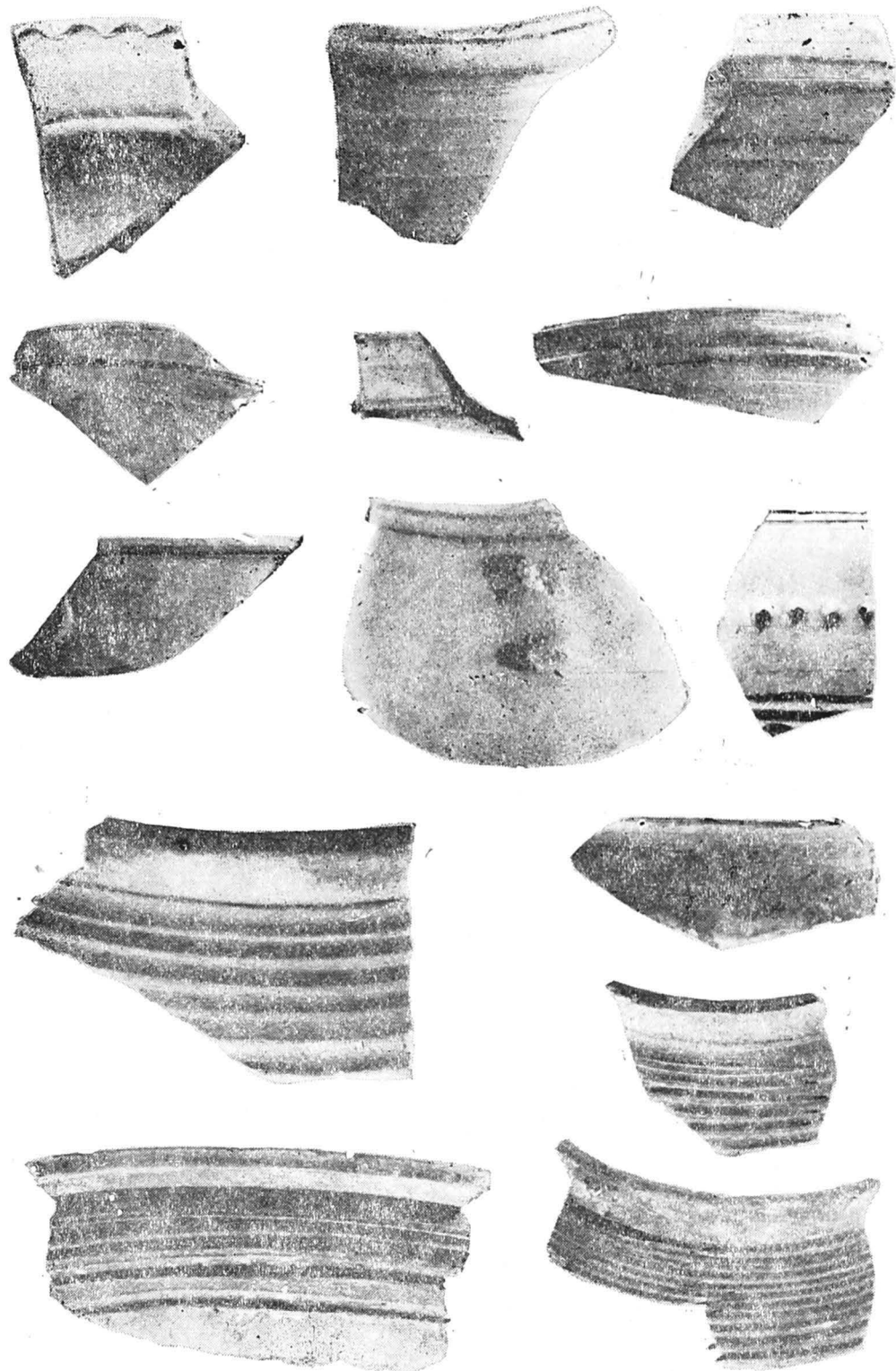

Fig. 1. Sectorul III. Ceramică romană.

în afara fortificațiilor. Ruinele construcțiilor, ceramica și monedele ne indică sistarea locuirii aici, într-un moment din secolul al IV-lea, ceea ce este deosebit de semnificativ prin faptul că situația din acest punct cercetat este aceeași ca în anumite zone de la Histria. Și aici ca și acolo, după această dată, un întreg cartier locuit este abandonat și afectat unei necropole plane, folosind ritul înhumației și cu tipuri de morminte asemănătoare.

Ne vom permite să introducem aici în discuție cele câteva date asupra necropolei, după care ne vom ocupa de perioada târzie, legată de cetatea propriu zisă.

Până în prezent, cercetate sistematic, avem patru morminte, toate având corespondențe ca tipuri în necropola plană de la Histria. Un mormint cu sarcofag din țigle și pietre de calcar, așezate pe cant, înconjurând scheletul așezat pe spate. Alături se suprapune scheletul unui adolescent, în aceeași poziție, având ca semn de mormint un șir de pietre așezate pe mijlocul gropii.

Aceste morminte le-am recuperat pe locul unde la un moment dat s-au făcut, de către un profesor de la liceul din comună, săpături pentru a cerceta galeriile unui animal. Cu acea ocazie a distrus o serie de schelete, între care unul avea o cataramă de bronz destul de bine păstrată, al cărei studiu ne va ajuta la cronologia acestor morminte.

În sondajul executat de noi în anul 1968 s-au descoperit alte două morminte, unul de copil în poziție chircită, lipsit de inventar, însă dacă o mandibulă de ovină și câteva oase sfărâmate nu provin din stratul de cultură, atunci se poate ridica problema depunerii unor ofrande în timpul ritualului înmormântării ce va trebui urmărită în viitor.

Al patrulea mormint descoperit este un adult depus într-o groapă cu nișe. Săparea gropii s-a făcut de sub humusul actual, străbătând întreg stratul de cultură, adâncindu-se în roca de calcar de unde s-a practicat nișa în care a fost depus scheletul, cu capul la vest, întins pe spate. Din păcate, mormintul a fost lipsit de inventar, dar datele obținute prin celelalte elemente ne permit încadrarea acestor morminte în decursul secolelor IV—VI e.n., adică într-o vreme în care cetatea era în plină viață.

Pe capul promontoriului se află așezarea fortificată unde s-au deschis pînă în prezent două sectoare. Sectorul I plasat în imediata apropiere a bazilicii mari, cunoscută din săpăturile vechi înspre partea ei de nord-vest și sectorul II deschis pe terasa de sud în afara zidului de apărare.

Sectorul I a fost început printr-o secțiune perpendiculară pe zidul de incintă, direcție apropiată de axul bazilicii⁵, lărgit apoi cu suprafețele A—B în așa fel încît să se poată face conexiunea cu vechile săpături. Urmele de locuire descoperite pînă în prezent aparțin ulti-

⁵ Vezi mai sus nota 2.

mului strat divizat în trei nivele ce par a începe la sfîrşitul secolului al V-lea şi acoperind întreg secolul al VI-lea din e.n.

În capătul dinspre interior al secţiunii s-au surprins zidurile de colţ ale unei locuinţe cu podeaua arsă păstrată (—1.95) pe care s-a găsit o monedă de la Justinian. Peste ruinele acestui nivel s-a descoperit o parte dintr-o încăpere mare a cărei latură are 8 m şi după relief pare a fi pătrată. Nivelul ei s-a reperat printr-o podea de lut care pare a fi postamentul unui pavaj din lespezi neregulate din care a rămas ici colo cîte un martor. Încă un segment de zid de la altă construcţie se alătură acestui nivel. Un ultim nivel, al III-lea aşezat peste aceste ruine a apărut alături în suprafeţele A—B, care pare a fi şi ultimul cronologic (fig. 2). S-au recuperat din el un segment de zid, cu un rest de pavaj şi baza unei încăperi rectangulare, toate aşezate pe dărîmăturile nivelului penultim (fig. 3). În toate cele trei nivele ceramica aparţine secolului al VI-lea, iar monedele sînt emise de împăraţii Justinian I (2 ex.), Iustin I, Iustin şi Sofia şi Mauriciu Tiberiu ⁶.

Tot în această suprafaţă cercetată s-au cules date noi asupra zidului de apărare. Aşa cum spuneam la început, incinta a fost degajată pe întreg perimetrul ei, printr-un şanţ îngust practicat de-a lungul ambelor paramente, al cărei traseu este publicat în planul de situaţie din Bull. de la Section Historique, XXV, 1, 1944, fiind datat în secolul al VI-lea atît pe baza izvoarelor antice dar mai ales prin monede şi studiul celor două bazine creştine. În urma datelor culese în decursul săpăturilor noastre ni se pare că vor interveni unele modificări cronologice. Deocamdată dispunem de următoarele date: de la nivelele amintite mai sus, aparţinînd secolul al VI-lea, terenul coboară într-o pantă repede spre zidul de incintă reperat între dărîmăturile construcţiilor de sus ce se îngemănează cu cele ale zidului, dar care nu mai sînt astăzi uşor de descifrat, mai întîi din cauza intervenţiilor de scoatere a pietrei şi în al doilea rînd datorită şanţurilor efectuate pentru degajarea paramentelor. Oricum, constatăm că talpa zidului în exterior spre lac se află mult mai jos decît nivelele de locuire surprinse în interior. Că zidul a avut el însuşi unele remanieri în urma vreunei distrugerii sau poate din alte motive, se observă chiar în mica porţiune din paramentul exterior redegajată de noi, reparaţie sesizabilă prin diferenţa de mortar. Totodată pare că s-a folosit acest prilej pentru a se practica o deschidere în zid, avînd aspectul unui mic canal de scurgere cu un mic arc, ce ar corespunde unui nivel înălţat la un moment dat faţă de vechiul nivel de călcare al zidului în această parte. Dar toate acestea s-ar fi putut petrece în decursul unui secol şi deci n-ar afecta cronologia monumentului, iar nivelul plintei, mult inferior în exterior spre lac ar putea fi considerat normal avînd în vedere construirea pe un teren stîncos cu denivelările inerente. Situaţia însă ni se pare că se prezintă diferit datorită descoperirii unor ruine de clădiri mai vechi

⁶ Monedele descoperite în campania din anul 1966 au fost identificate de colegul Gh. Poenaru Bordea, căruii îi aducem şi aici mulţumirile noastre.

Fig. 2. Sectorul I. Ceramică romană târzie din suprafața B.

Fig. 3. Sectorul I. Planul săpăturilor din anii 1965—1967.

lăsate în afară de actualul zid de apărare, care a trebuit probabil din motive tactice, ori modificări geomorfologice, să se plaseze mai spre interior față de faleză înaltă din această parte a terenului. Este foarte posibil ca apariția unor fisuri în roca de calcar friabil să fi amenințat cu prăbușirea. În fine, ruinele ce rămân în afară sînt reprezentate de o clădire cu mai multe încăperi, ale cărei zid median este tăiat de zidul de apărare. Clădirea continuă spre lac, unde face colț cu alt zid, repre-

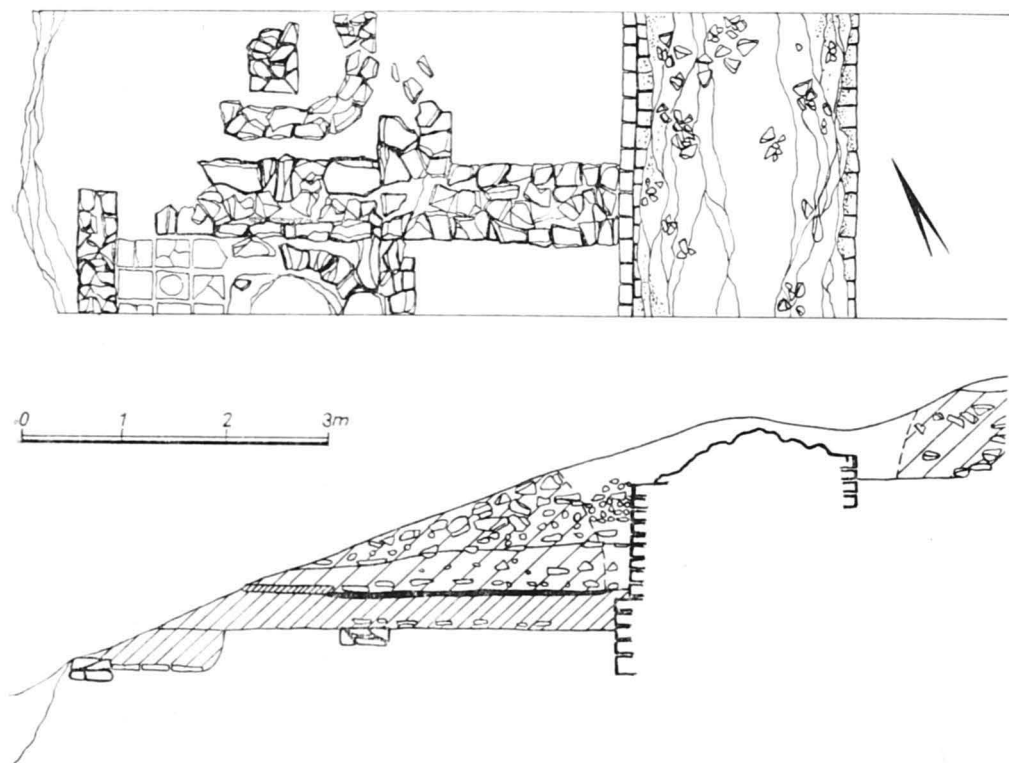

Fig. 4. Sectorul I, Planul și profilul ruinelor anterioare construirii zidului de apărare.

zentînd rămășițele unei foste camere pavată cu cărămizi pătrate (latura 0,30 m) al cărei nivel se află cu circa 0,60 m după profil, mai jos de nivelul plintei, deci sub nivelul de construire al zidului. La nivelul tălpii s-au surprins resturile unor construcții și două cuptoare în formă de potcoavă al căror soclu de piatră ni s-a păstrat.

Am avea deci indicația ca să fi existat cel puțin două nivele distincte de locuire, poate chiar trei cu cuptoarele, dacă ar fi să ținem seama de diferența de tipuri de construcții și funcțiunile lor, care nu pot aparține decît epocii romane (fig. 4). După materialul ceramic descoperit în foarte mică proporție ne-am afla aici în secolele II-III și cu multă probabilitate în secolul al IV-lea. Nu dispunem deocamdată

de monede sau ceramică care să aparțină clar secolului al II-lea, dar nu este greu de presupus. Ar mai fi posibilitatea ca cele două cuptoare de aici să fie posterioare construirii zidului, ceea ce n-ar afecta cu nimic modificarea cronologiei propusă de noi. Putem adăuga că în apropierea bazilicii zidul este prevăzut aici cu un bastion destul de mare, neconsemnat în planul vechi, lângă care s-au descoperit alte ruine de construcții, aflate în aceeași situație ca cele abia menționate, dar a căror cercetare nu este terminată, urmînd a fi degajate odată cu bastionul.

Din cît s-a cercetat pînă acum, aceasta ar fi în linii mari situația în partea cea mai înaltă a terasei dinspre lacul Razelm. În scopul cunoașterii situației dinspre sud, unde se află o terasă sensibil mai joasă — care foarte probabil să fi dat spre portul antic, astăzi devenit stufăriș, am deschis o secțiune perpendiculară pe linia zidului din această parte, spre exterior, pornită din curțina a treia de la colțul de sud-vest. Secțiunea a atins o lungime de 84 m și o lățime de 2 m, urmînd a fi epuizată în campania viitoare.

Stratigrafia din exteriorul zidului s-a putut urmări pe o lungime de circa 8 m, de unde în continuare s-a constatat existența a două șanțuri de apărare cu valul la mijloc, a căror construire a deranjat depunerile anterioare. La sud de șanțul II urmează o terasă orizontală pe care se află destul de importante resturi de locuire cu ruine de clădiri construite în piatră de calcar legată cu pămînt negru, cronologic aparținînd secolului al VI-lea al e.n. Tot din această perioadă probabil sînt și construcțiile ale căror ziduri destul de mari se află pe panta abruptă.

Rezultatele în legătură cu perioada de funcționare a zidului de apărare sînt oarecum mai clare, dar ele nu ne permit încheieri definitive. Pornind de la parametrul exterior al zidului, care se păstrează pe o înălțime de 1 m de la plintă, este format din șase asize, construite din blochete ceva mai mari decît în partea de nord, iar emplectonul compus dintr-un blocaj cu mortar alb se mai înalță cu peste 1 m.

Aspectul paramentelor acestui zid și folosirea cimentului alb se apropie în mod izbitor cu zidul roman Z de la Histria, deși acesta de aici este construit cu două secole mai tîrziu și rezistă pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea al e.n.⁷

Stratigrafic, s-a constatat următoarea situație: primul nivel de călcare al zidului, constituind și nivelul de construire, este format dintr-un strat de pietriș de calcar pe care l-am numit berma I. Cu circa 20—30 cm mai sus se află un strat subțire de lut, care în plan orizontal era destul de rezistent, constituind al doilea nivel = berma II. Aici se pare că acest nivel este posterior unei distrugerii a zidului, după care șanțurile ar fi fost umplute, poate nu în întregime; în orice caz

⁷ Gr. Florescu și G. Cantacuzino, *Zidul-incintă de pe platoul din vestul cetății*, în *Histria I*, 1954, p. 285—293, pl. XXXI și fig. 123—126.

par a nu mai fi fost întrebuintate ca atare, dacă interpretăm corect profilul. O monedă găsită în pământul căzut pe panta șanțului într-un strat alunecat, format din chirpic ars aparține împăratului Valentinian, din anul 364.

Urmează apoi un strat de cîțiva cm de pământ, pe care este așezat praf de mortar gros de 8—10 cm (berma III). Și aici este posibil a interpreta un alt moment de distrugere prin avarierea zidului, după care prin operația de curățire a dărîmăturilor a rămas numai praful de mortar. În sus de acesta, se afla o altă depunere, nu prea groasă, peste care a avut loc ultima și marea distrugere din care a rămas pe loc un masiv de dărîmături. Oricum apare destul de clar, după cît putem interpreta profilul, faptul că la acest moment șanțurile cu valul nu mai funcționau de timp destul de îndelungat.

Secționarea valului ne-a permis observația că el a fost înălțat din pământul de strat arheologic prin săparea șanțurilor de o parte și de alta a sa. Această operație a făcut ca în partea superioară a valului pământul să conțină cel mai vechi material ceramic existent începînd cu epoca hallstattiană, greacă și romană peste care prin adîncirea șanțurilor în roca de calcar s-a realizat o întăritură a pantelor și desigur și a vîrfului valului din vremea funcțiunii lui.

Este de remarcat faptul că pe întreaga secțiune straturile ce aparțin diferitelor epoci sînt subțiri, în cuprinsul lor aflîndu-se resturi de construcții decît din perioada tîrzie. Revenind la observațiile rezultate din secționarea valului și mai ales a șanțurilor, alături de degajarea complexului de clădiri de pe terasa adiacentă am ajuns, cum am spus mai sus, la constatarea că șanțurile au fost astupate la un moment dat, operație prin care și valul s-a aplatizat, renunțîndu-se deci la acest sistem de apărare de pe terasa sudică într-un moment ce impune încă cercetări pentru a-l fixa în timp cu oarecare șanse de veridicitate. Deocamdată constatăm că materialul ceramic descoperit pe fundul șanțului I este în general reprezentat prin fragmente de amfore, alte obiecte de tipuri ceramice care ar aparține secolului al VI-lea (fig. 5). Aceasta ar demonstra că el a mai funcționat în acest secol cel puțin în parte, dacă nu cumva umplerea s-a petrecut în etape și nu s-ar putea interpreta stratigrafia șanțului deja umplut.

E lesne de înțeles că precizarea momentului în care s-a petrecut operația de umplere a șanțurilor e greu de realizat. Oricum, pe terasa din imediata apropiere, ruinele clădirilor ajunse pînă la noi arată că au suferit și ele la rîndul lor o distrugere, desigur concomitent cu zidul și refăcute apoi, refacere clar determinată prin suprapuneri de ziduri, cu mici devieri de la planurile și orientările anterioare. Este posibil ca locuitorii ultimei faze să fi contribuit la astuparea șanțurilor.

Ceea ce mai trebuia stabilit în această parte a cercetărilor noastre era fixarea momentului construirii zidului, lucru ce nu s-a putut realiza, așa cum ne-am așteptat, deoarece, în afară de suprafața restrînsă cer-

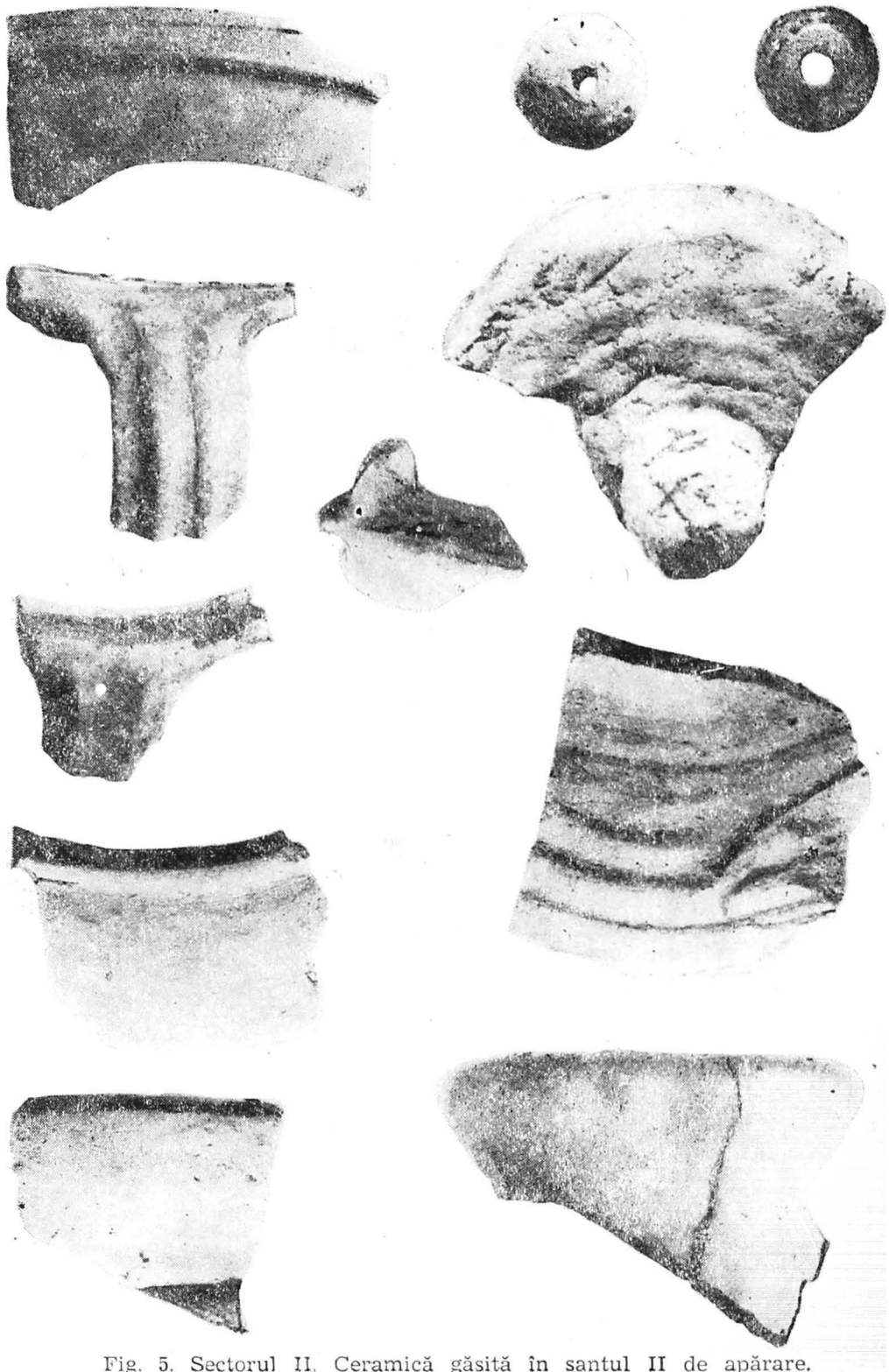

Fig. 5. Sectorul II. Ceramică găsită în șanțul II de apărare.

cetată lângă zid, ni se pare că în această parte a terenului s-ar fi practicat o nivelare pentru crearea unui plan orizontal, în vederea construirii cartierului extra muros constatat aici, nivelare prin care s-ar fi curăţat urmele de locuire ce ar fi aparţinut epocii elenistice şi romane timpurii, epoci din care ceramica apare sporadic şi în teren umblat. În acest sens mai concludent apare specificul terenului, care conţinea în special ceramică greacă din secolele VI—IV î.e.n., fără urme de construcţii.

Observaţiile noastre, demne de semnalat, limitându-se la cele spuse pînă aici, nu le putem încheia fără a atrage atenţia că ele sînt cu totul preliminare şi că în mod deliberat n-am procedat la studii, analogii, interpretări, chiar într-un cadru micro-regional, deoarece considerăm că ar fi prematur.